

Litteraturgranskningar

Litteraturredaktör: Björn Östbring

Lewin, Leif, 2017. *Ogiltig frånvaro. När universiteten förlorade sin frihet*. Nässjö: Faun förlag.

Anmälan av Göran Bexell

Leif Lewin har under en lång och lysande akademisk karriär vid Uppsala universitet på nära håll kunnat följa flera rektorsval. Redan 1972 efterträdde han sin handledare Carl Arvid Hessler som professor Skytteanum och sedan dess har sex rektorer i rektorslängden tågat in i aulan under devisen ”Att tänka fritt är stort, att tänka rätt är större”. Nästan varje rektorsval innehåller mer eller mindre subtil dramatik och inbjuder till kamp om inflytande och debatt om vilken slags rektor och i förlängningen vilket slags universitet man vill ha.

När Leif Lewin nu skrivit en roman med drag av deckare om ett rektorsval i Uppsala är kompositionen upplagd så att aktörerna i valberedningen och styrelsens externa ordförande är huvudpersoner och framväxten av valberedningens förslag är huvudhandlingen. Lewin har gott om empiriskt material och egna upplevelser att falla tillbaka på och framhåller inledningsvis att romanen visserligen utspelas vid Uppsala universitet men tillägger – förmodligen med lätt ironi – ”personer och händelser är fiktiva”. Även om detta är sant behöver den som känner till interna turer inte känna sig helt bortkommen.

Romanen är inte bara underhållande; den lever också genom sin ideologiska nerv. Lewin har erfarenhet av universitetets olika ledningsorgan, policydebatter och statsvetenskapliga analyser om t.ex. politik och ideologi, egenintresse och det gemensamma bästa. I romanen kombinerar författaren

detta med lusten att skriva. Samtidigt ger han i romanens form en kritisk analys av läget för svenska universitet.

Genom personernas insatser i rektorsvalet blir olika åsikter framställda. Konflikterna kring valet avslöjar vidare och principiella frågor om universitetens autonomi, styrning och relation till omvärlden. Lewin kunde ha gjort ett debattinlägg bland andra, men vi får i stället konkret gestaltning av nutida universitetspolitiska oenigheter. Att universiteten fungerar som de gör är ju ofrånkomligen beroende inte bara av förordningar och strukturer utan i än högre grad av personer som alla har sina agendor.

Så är fallet också med nya ordföranden i universitetsstyrelsen, Eva-Lena Ancker, nyligen sparkad som budgetminister. Hon har inte enligt statsministern de egenskaper som krävs av en toppolitiker; det räcker inte att hålla budgeten, man måste förmedla drömmar och visioner. Hon tillhör nu överskottsfolket i regeringskansliets längsta korridor. Som barn var hon duktig på att räkna, föga sprallig, kommer in som reserv på Handels, fnyser åt humanistiskt flum. Men en framstående utredare för att skapa ordning och reda blir hon och ett redskap för byråkratieologin NPM, New Public Management. Och så får hon – som tröst? – ordförandeskapet i Uppsala. Romanen inleds med att hon exakt klockan tre på Valborg, när ny rektor är utsedd, faller ner från balkongen på Carolina Rediviva och dör; närstående kunde ha en viss förståelse för detta självmord, misslyckad som hon var i politisk karriär och med vissa spritproblem.

Huvudpersonerna får som exemplet visar tillbakablickande och ganska ingående biografiska skildringar, någon gång alltför

omständligt, men alltid konkret och med stundtals överdådigt träffsäkra skildringar. Härigenom lyckas Lewin uppnå syftet att skildra en samling typiska karaktärer i nutida universitetsvärld.

Valberedningens ordförande är professor i germanistik Leonard Schinkler, född av tyska flyktingar från Hitler-Tyskland, kallades plugghäst och tyskjävel som barn, 66 år, dekanus vid Humanistiska fakulteten, en insmickrande maktmänniska under den verserade ytan; han forskar om ett samband mellan tyska språket och kulturen. Han är – som han själv tror – en förslagen ordförande som manipulerar dem han tror sig kunna påverka.

Mötena mellan Eva-Lena och Leonard blottlägger en av romanens främsta ideologiska konflikter. Enligt Eva-Lena ska rektor vara en bra myndighetschef, en VD, som ska effektivisera universiteten, som blivit avskärmade från samhället i övrigt och regeringens politik; professorerna struntade i alla måldokument från regeringen! Det värsta var att "den internationella forskargemenskapen" var svår att komma åt. Enligt Leonard ska rektor vara "primus inter pares", känna sitt universitet, inte komma in som en ångvält och köra över allt som århundradena byggt upp; hellre då en svag ledare som lämnar besluten till fakulteter och medarbetare. Deras inlindade konflikt illustrerar en större oenighet om universitetens egenart, styrning och uppgift.

Hans Molin från den medicinska fakulteten är avgående rektor, som märkligt nog är med i det som kallas valberedning, men Molin var höjd över alla regler och en uppskattad rektor, eftersom han inte la sig i övriga fakulteters arbete, vilket för övrigt verkar vara det viktigaste vid detta val av rektor. Han delar in mänskligheten i två kategorier: läkare och patienter. För honom är Uppsala framför allt ett sjukhus med tillhörande universitet, där övriga fakulteter biträder den medicinska, "de torra" med lite förströelse från sjukdomen. Inom kirurgin var han bara "mycket framstående", inte "världsledande". Han cyklar i Uppsala med sin älskade hustru Kerstin och

sina döttrar. Han avundades inte de rotlösa och frånskilda vetenskapsgiganter han träffar ute i världen.

Linnéa Larsson, juriststudent och sorglös studentrepresentant med en bra barndom, tycker det är superschysst att läsa i Uppsala med alla fester och nationer, där hon får en värdefull social skolning. Hon avverkar pojkvänner på rad och räknar som en särskild trofé att hon en kväll lyckats förföra valberedningens ordförande. Hon dras av en slump in i kårlivet, som är mer redigt än roligt.

En annan figur är universitetslektorn i genusvetenskaplig didaktik Clara Højne Adlerkrook-Olofsdotter, redan namnet och inriktningen vibrerar av en viss ironi från författaren; hon blir också ganska illa åtgången av honom. Hon representerar lärarutbildningen och TCO, har haft fyra äkta män och blivit slagen av tre och framhöll därför i sina föreläsningar "att män var djur och att 75 % av dem var hustrumisshandlare".

SACO-representanten kommer från naturvetenskapliga fakulteten, Margareta Berg, forskarassistent i kemi, 36 år, som Leonard Schinkler inte ens försöker manipulera. Hon avskyr dels Clara för att hon komprometterar hela kvinnosaken, dels att välja någon på grund av könstillhörighet. Hans Molin blev förvånad över hennes målmedvetenhet; naturvetare brukade flumma ut i allmänna ordalag utan någon nytta. "Det var som fan" tänkte Hans. Hennes man är en oorganiserad doktorand i humaniora.

Doktorandrepresentanten, slutligen, är nationalekonomen Michael Ridley, amerikansk medborgare, som anser rektorsvalet vara en parodi; ingen enda princip följdes rätlinjigt. Han är besviken på Sverige, som inte lever upp till sitt rykte som demokratiskt och jämlikt land, och på Linnéa, när de var ihop; han fick inte ta hand om henne och visa litet "responsibility". Ordförande Leonard är osäker på Michael och närmar sig inte denne genom s.k. sonderingar, dvs. påtryckningar, eftersom Michael då lätt kunde hamna i protest.

Eva-Lena Ancker går med på att ha en valberedning. För Leonard gäller nu bara att få den att tänka i rätt banor. Utan seriös diskussion nämns två kandidater. Naturvetaren Anna Westin är en drivande forskningsledare och vetenskaplig begåvning, men som Eva-Lena Ancker så klarsynt säger i ett internt samtal: "Intellektuell briljans i förening med snabbhet betraktas med misstro i vida kretsar i vårt land", vidare: "Det finns gott om enfald och avundsjuka, när man utser förtroendevalda vid universitetet". Den andra kandidaten är Sören Ahlgren, en försynt professor i finsk-ugriska språk och, som av en slump, från samma fakultet som Leonard, en gång dennes elev med brist på självständighet men med en viss effektivitet, en "nyttig idiot".

Leonard och avgående rektor försöker hindra att den mest meriterade, dessutom kvinnliga, kandidaten från en icke-önskad fakultet får majoritet. De är emot "starka ledare". Omtöcknad av sin egen listighet inser Leonard inte att en rektor inte kan gynna sin egen fakultet. Det retar doktoranden att Leonard snart säger: "Som vi kommit överens om", för var det något man gjort så var det inte detta. Anna Westin får två röster, Sören Ahlgren fyra. Hörandeförsamling har inga invändningar, några namn nämns men följs inte upp. Styrelsens beslut gick snabbt.

Ordföranden i valberedningen må ha försökt mygla enligt sina egenintressen och stereotypa föreställningar, men han överlistas likväl av den i politikens spel mer förslagna styrelseordföranden. Hon låter valberedningen ha sin gång men tar sig an dess kandidat på ett hemligt möte i Stockholm. Regeringen utser snabbt Sören Ahlgren.

Ahlgrens installationstal blir följaktligen en chock för åhörarna: denne timide humanist vill gå i spetsen för förnyelse av Uppsala universitet. Lärstolsprofessurerna skulle avskaffas, däribland Leonard Schinklers, allt skulle mätas och utvärderas. Leonard tyckte det lät som en kopia av Eva-Lenas NPM-ideologi, han stapplar ut från installationen, sätter sig vid Geijerstytyn, sliter upp sitt frackbröst,

hans livsgärning ligger i spillror. Eva-Lena var den skyldiga, Sören hennes redskap. Leonard glider alltmer in i sina germanistiska dimmor.

Som en överraskning för läsaren förs på slutet beska sanningar fram i ett tal av statsminister Christer Holmlund, som också torde vara talesperson för några av författarens tankar. Holmlund sa sig vara gammal vän till universitetet, hans hjärta klappade för inifrånstyrning, oberoende forskning, lärostolar, frihet, men snart kom han in på verkligheten: professorerna var upptagna av sitt eget, och bortsåg från hur det gemensamma skulle skötas. De valde sällan den mest lämpade till rektor utan den som liknade dem själva: "I stället för att vårda sig om det gemensamma bästa hade professorerna utövat ett auktoritärt professorsvälde med egenintresset som riktmärke". Här ligger nog en del av Lewins analys.

Professorerna tog inte sitt ledningsansvar och detta tomrum, ogiltig frånvaro, fylldes snart av politiker och näringsliv. Utifrånstyrning passar inte för universitetet, men vad skulle man göra? Den blev, säger Holmlund, oundviklig och så man måtte det som gick att mäta, hade övertro på kvantitativa metoder och rankingsystem. Varför nöja sig med, frågade Holmlund, att räkna antal artiklar utan att läsa vad de handlade om? NPM styrde åt fel håll, men det var de egofixerade professorernas fel, som lämnade fältet fritt och underordnade sig. Holmlund kunde inte göra något åt saken p.g.a. deras frånvaro. *Ogiltig frånvaro. När universitetet förlorade sin frihet* är romanens titel; också här blottas Lewins uppfattning om hur friheten gick förlorad. Det är ovanligt och uppfriskande att inte bara skylla och skälla på externa krafter.

Leif Lewin har med sin roman konkret belyst några viktiga förhållanden i dagens universitetsliv. Det gäller först processen att utse ny rektor. Den kanske viktigaste uppgift en universitetsstyrelse har är att rekrytera och till regeringen föreslå ny rektor. Högskoleförordningen säger: "Innan styrelsen lämnar sitt förslag skall den höra lärarna, övriga anställda

och studenterna på det sätt som styrelsen har bestämt.” Därmed har styrelsen också ansvar för att processen för rekrytering och beslut är ändamålsenlig och transparent. I Lewins roman verkar det som om ordföranden med en till synes passiv styrelse överlåter processen åt en ”valberedning” – en i sammanhanget föräldrad beteckning – och sedan agerar hon i hemlighet på egen hand för att imponera på sina gamla kollegor i regeringskansliet, medan styrelsen i övrigt verkar passiv.

Ordföranden brister inte bara i förståelse för universitetens särart; hon är dessutom i detta avseende en oprofessionell ordförande. Ingen debatt, inga kriterier för en blivande rektor, ingen tydlig rekryteringsprocess med sökande och nomineringar, inga kunniga intervjuer med olika kandidater, en parodisk ”valberedning”, där dessutom avgående rektor påverkar förloppet, vilket han borde ha avstått ifrån, ingen seriös hörandeförsamling.

Process och beslut är som jag ser det i formell och demokratisk mening minst sagt ett misslyckande både för styrelsen och dess nya ordförande. Om inte annat så borde de externa ledamöterna ha vaknat till liv. Om det verkligen går till så här utanför romanen – och det kan mycket väl hända – kan man bara beklaga våra universitet. Dessa har givetvis liksom andra arbetsplatser sina intriger, nätverk och intressekonflikter. Tydliga rutiner och processer ska vara ett motvärn mot alls slags missbruk.

I nutida rekryteringar sätts ofta upp en mängd kriterier för ny rektor, vilka knappast någon dödlig kan leva upp till, men några skenbart enkla krav är ofrånkomliga. Rektor måste som jag ser det åtnjuta ett förtroende från alla grupper av anställda vid lärosätet och från studenterna; annars fungerar det inte. Eftersom rektor ska utöva ett akademiskt ledarskap – och inte vara som en ordinarie företagsledare – ska en blivande rektor ha kunskap och erfarenhet av hur en akademi fungerar och bör fungera, särskilt gäller detta givetvis utbildning och forskning. Rektor ska på de akademiska värdenas grund gentemot

stat, näringsliv och media kunna företräda ett fritt och starkt universitet samtidigt som goda relationer med omvärlden ska vårdas. Alla berörda, och inte minst det kollegiala inflytandet, bör se till att kandidaterna uppfyller åtminstone dessa krav, utöver alla andra. I romanen uppnås inte dessa mål.

Med temat ”ogiltig frånvaro” och professorernas brist på ansvar har Lewin vidare tagit upp en utveckling som förr eller senare kommer att brisera och kräva förnyelse. Egenintresset styr och förnyelser sitter långt inne. Som statsvetare vet Lewin att det på sikt leder till att det gemensamma eroderar, vilket alla förlorar på. Men vad innebär det gemensamma bästa för ett universitet och hur förhåller det sig till egenintresset? Den frågan behöver klargöras. 1981 kom Lewins *Det gemensamma bästa*: Politik kan ses som ett strategiskt spel mellan rationellt handlande aktörer, men Lewin instämmer inte i att väljare ensidigt ser till att maximera sin privatekonomi; de röstar snarare på den som bäst kan sköta samhällsekonomin i stort. Om jag drar en normativ parallell till universitetspolitik och val av rektor, betyder det att den som bäst kan sköta universitetet i stort är den som bör väljas, även om det inte i alla lägen maximerar egenintressena.

När akademikerna resignerar blir det externa krafter som tar över, besatta av NPM-ideologin. Ett exempel hos Lewin är det ofta hörda att kvantitet är lätt att mäta och därför får alltför stor betydelse på bekostnad av kvalitativa bedömningar. Som statsministern med retorisk effekt frågar: Varför räknar ni bara antal artiklar i stället för att läsa vad de handlar om? Det överdrivna sökandet efter extern finansiering har i hög grad bidragit till situationen. Det är naivt att tro att ett intresseladdat publiceringssystem, antal artiklar, citeringar, externa medel och annat enkelt mätbart utsäger hela sanningen om det som kanske ändå är en chimär, jakten på ”den bästa forskningen”.

Detta inser varje forskare i själ och hjärta, men hur skapar man alternativa system och

vem vill ta av sin dyrbara forskartid till en bloddrypande reform? Hur skapas en förnyelse, om NPM inte är lösningen? Det räcker inte med bara vanlig kritik; förslag till konstruktiva lösningar behövs. Detta är den fråga varje anställd och student borde ställa och försöka besvara. Romanen har ett ganska ensidigt professorsperspektiv, men jag bara konstaterar detta.

Det behövs inte bara prestigefria och icke-egocentrerade professorer utan också förändrade strukturer. Professorerna bör få mer att säga till om angående organisation, policy och intern fördelning av statliga forskningsmedel, som i betydligt ökad omfattning bör gå direkt till universiteten. Men det behövs också förordningar som medger detta, en effektiv och ändamålsenlig administration, långsiktighet utöver fyraårsintervallernas politikstyrning, insikt att både tradition och förnyelse krävs, balans mellan en konstruktiv kollegialitet och transparent linjestyrning, mellan egalitarism och elitism – och mycket mera. Ett minimikrav är vidare att grundläggande akademiska värden ska visa vägen.

Det måste sägas att långt ifrån alla professorer och andra är ”frånvarande”: många sliter med handledning, forskargrupper, administration, kollegiala uppdrag som sakkunnig, opponent och ett onödigt stort antal sammanträden. Men kanske är denna typ av nödvändig närvaro i enskilda frågor, som bidrar till det gemensamma bästa, samtidigt en frånvaro från ett övergripande ansvar för hela universitetets bästa, men hur ska detta ansvar tas? Det är återigen inte bara en individfråga utan också en fråga om strukturer, som bör tillåta och kräva att alla professorer och andra lägger en liten del av sin arbetstid på att bidra till universitetets gemensamma bästa.

Lika allvarligt är att den ogiltiga frånvaron med dess ödesdigra konsekvenser på sikt leder till att universiteten förlorar sin roll som fria institutioner i samhället och därmed också förlorar mer av allmänhetens förtroende, som tillhör det viktigaste ett universitet

har. Professorerna har ”underordnat sig”, sa statsministern; det skulle han själv aldrig ha gjort. Kanske är det en växande skara klarsynta seniora professorer med tid som tillsammans med en ny generationens akademiker ska försöka vända utvecklingen så att alla professorer tillsammans med andra, även studenterna, kan fylla universiteten med sin närvaro för att återerövra friheten.

Lewin har skrivit en roande och insiktsfull skildring utan moraliserande pekpinna men med en djupt kritisk-ironisk underton. Samtidigt har han levererat en kritisk analys av ett viktigt skeende i universitetets liv. Med temat ”ogiltig frånvaro” har han menat sig förklara hur friheten kunde förloras, men därmed har han också antytt att motsatsen, närvaro, är en metod att återvinna friheten.

Göran Bexell är rektor emeritus vid Lunds universitet.
E-post: goran.bexell@ctr.lu.se

Alvén, Fredrik, 2017. *Tänka rätt och tycka lämpligt. Historieämnet i skärningspunkten mellan att fostra kulturbärare och förbereda kulturbyggare*. Malmö: Fakulteten för lärande och samhälle.

Anmälan av Susanne Dodillet

Tänka rätt och tycka lämpligt lades fram som doktorsavhandling i historia vid Malmö högskola i oktober 2017. Den tar sin utgångspunkt i ett dilemma som enligt författaren kännetecknar skolans historieundervisning: ämnet har ett dubbelt syfte. Å ena sidan ska det göra eleverna till kritiskt tänkande kulturbyggare, och å andra sidan fostra dem till bärare av ett kulturarv. Oftast är detta dubbla uppdrag oproblematiserat, men i vissa fall tänjer elevernas kritiska tänkande på gränserna för det som kan tyckas lämpligt utifrån de värden skolan ska förmedla, menar Alvén. Vid bedömningen av sådana yttranden håller